

GRENSGESCHILLEN

Na de voltooiing van de *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*

Het eerste deel verscheen in 2006, begin 2017 volgde – acht boeken later – de nabeschouwing. Nu de *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* compleet is, houdt Matthijs de Ridder de hele reeks kritisch tegen het licht.

Elf jaar heeft het geduurd, maar nu staan ze er, de negen delen van de *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*. Samen nemen ze ruim vijfenveertig centimeter aan plankruimte in beslag en bevatten ze meer dan zeventuizend pagina's. Alleen al door de omvang zal deze *Geschiedenis* zeker voor enkele generaties een vaste plek vinden in curricula van universiteiten en wellicht zelfs middelbare scholen. Na het fragmentarische *Nederlandse literatuur, een geschiedenis* uit 1993 – achteraf gezien een vingeroefening – is deze nieuwe geschiedenis van de Nederlandse letteren bewust geconcipieerd als het uithangbord van de neerlandistiek. De vraag hoe de hedendaagse neerlandistiek ervoor staat, dringt zich dan ook op.

Nadat eind 2016 het negende en laatste deel van *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* was verschenen (Tom Verschaffels *De weg naar het binnenland*, over de achttiende eeuw in de Zuidelijke Nederlanden) volgde er begin 2017 nog een handzaam tiende deeltje, getiteld *Ongeziene blikken*, van de hand van de twee hoofdredacteurs van de reeks: Arie Jan Gelderblom en Anne Marie Musschoot. Op de cover staat net als op de andere delen een veer. Maar waar op de omslagen van de andere delen soms zeer verweerde exemplaren staan, prijkt op dit deel een ragfijn donsveertje. De symboliek is duidelijk. In deze *Nabeschouwing bij de reeks* worden we meegevoerd naar de geboorte van het project, naar 1997, naar het zogenaamde *Veelstemmig akkoord*, waarin neerlandici en vertegenwoordigers van de Nederlandse Taalunie overeenkwamen dat het tijd werd om werk te maken van een vervanger voor de literatuurgeschiedenis van Gerard Knuvelde, die tussen 1948 en 1953 was verschenen. In 1998 werden de uitgeefcontracten getekend voor wat in de toenmalige begroting nog een zesdelige reeks beloofde te worden.

Die ambities zouden al snel veel te bescheiden blijken te zijn. De Nederlandse letteren bleken niet zo gemakkelijk op te delen in een deel over de vroege en een over de late Middeleeuwen, gevolgd door boeken over de zeventiende, achttiende, negentiende

en twintigste eeuw. Alleen al logistiek bleek dit ondoenlijk. De twintigste eeuw vertoonde zo'n exponentiële toename in materiaal en vooronderzoek dat al snel besloten werd dit tijdperk in tweeën te delen. Frits van Oostrom oordeelde vervolgens dat hij voor de vroege Middeleeuwen twee delen nodig had en uiteindelijk – de publicatie was al even onderweg – struikelde de redactie van de *Geschiedenis* over een van de meest principiële uitgangspunten van de reeks.

GEÏNTEGREERDE GESCHIEDENIS

De *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* is consequent en met nadruk een “geïntegreerde” of “gecombineerde” geschiedenis genoemd. De betekenis van die term “geïntegreerd” verschilt hier en daar. In zijn meest uitgekledede vorm wordt de term ingezet om aan te geven dat de literatuur van Noord en Zuid samen worden behandeld. Op andere momenten wordt er echter meer bedoeld. Dan wil de geïntegreerde aanpak zeggen dat de Nederlandse en Vlaamse letteren als één literatuur worden beschouwd én behandeld. Het regelmatig terugkerende argument voor deze aanpak is dat men korte metten wilde maken met de ondergeschoven positie die de Vlaamse letteren bij Knuvelde kregen, weggestopt als ze vaak waren in al te korte paragrafen met titels als ‘Hoe was het in Vlaanderen’.

Op zich is dit natuurlijk een nobel streven en zeker voor de eerste delen van de reeks is dit het enige mogelijke uitgangspunt. “Zij”, zo schrijven Arie Jan Gelderblom en Anne Marie Musschoot in hun nabeschuiving over de mediëvist Frits van Oostrom en Herman Pleij, “hoefden zich geen zorgen te maken over grenzen die nog niet bestonden.” Meer nog: omdat de geschiedenis uit deze spannende tijden vaak indirect en altijd zeer fragmentarisch tot ons is gekomen, construeren Van Oostrom en Pleij een wereld van verhalen, zoals de titels van hun boeken ook al duidelijk maken: *Stemmen op schrift* heet het deel dat de letteren van vóór 1300 behandelt, *Wereld van woorden* luidt de titel van Van Oostroms vervolgdeel over de veertiende eeuw en Herman Pleijs geschiedenis van de lange vijftiende eeuw, tot 1560, heeft de titel *Het gevleugelde woord* meegekregen. “Literatuur is overal”, luiden de openingswoorden van dit laatste boek. “De luxe kleren van edellieden, patriciërs en rijke kooplieden zijn

afgebied met spreuken, een enkele keer zelfs met namen van grote dichters. Schoenen dragen taferelen uit ridderromans, soms vergezeld van tekst. Serviesgoed, een pelgrimsstaf, loten, vloertegels, grafzerken, beelden binnen en buiten, glasvensters en boekbanden zijn voorzien van gezegden om te verduidelijken, te bezweren, houvast te verschaffen en identiteit te verstrekken bij elke vorm van menselijk verkeer.”

Verduidelijken, bezweren, houvast bieden, identiteit verstrekken. Met een paar begrippen maakt Pleij duidelijk waar het in zijn boek om zal draaien. De literatuur is in de vijftiende eeuw nog niet louter woordkunst. De gevleugelde woorden uit die tijd hebben een veel bredere functie. Ook toen zorgden ze al voor verstrooiing, maar literatuur was nog geen vastomlijnde categorie. Laat staan dat de literatuur een afgezonderde plek in de maatschappij claimde. Zij stond midden in de samenleving en gaf die samenleving zelfs zonder meer vorm.

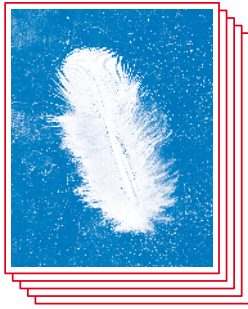
Wat Pleij onder meer duidelijk maakt, is dat de middeleeuwer zijn identiteit ontleende aan de verhalen, spreuken en rijmpjes die hem omgaven. De woorden waaruit deze teksten bestonden, verwezen bovendien niet slechts naar zichzelf. Naarmate de politieke situatie in de Nederlanden veranderde, veranderden ook de verhalen en met die verhalen de identiteiten. Die identiteiten zijn in de literatuur uiteraard nooit rigide, in de veranderlijkheid schuilt juist een groot deel van de fascinatie, maar ze zijn ook allerminst bijkomstig.

Vreemd is dan ook de volgende passage uit *Ongeziene blikken* van Gelderblom en Musschoot:

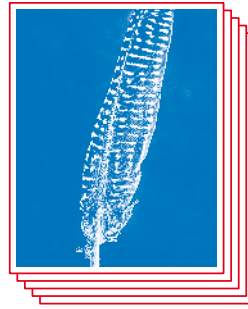
De *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* heeft zich, zoals hiervóór al aangegeven, uitgaande van de historische eenheid van het Nederlandse taalgebied in Europa, niet veel willen aantrekken van de in 1839 getrokken staatsgrens tussen Nederland en België/Vlaanderen. Ze heeft juist speciale aandacht voor de literaire samenhang tussen het Noorden en het Zuiden.

De formulering is opmerkelijk. Wie zich niet al te veel van een staatsgrens wil aantrekken, negeert immers de politieke, economische, ideologische en uiteindelijk poëtische consequenties ervan. De redactie doet het voorkomen alsof een gezamenlijke behandeling van de Nederlandstalige literatuur uit Nederland en Vlaanderen eigenlijk niet

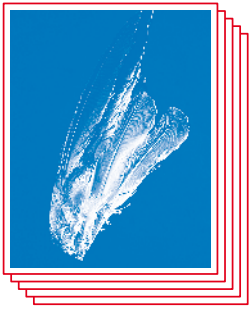
1. **Frits van Oostrom**
Wereld in woorden
2. **Frits van Oostrom**
Stemmen op schrift
3. **Herman Pleij**
Het gevleugelde woord
4. **Karel Porteman & Mieke B. Smits-Veldt**
Een nieuw vaderland voor de muzen
5. **Inger Leemans & Gert-Jan Johannes**
Worm en donder
6. **Tom Verschaffel**
De weg naar het binnenland
7. **Wim van den Berg & Piet Couttenier**
Alles is taal geworden
8. **Jacqueline Bel**
Bloed en rozen
9. **Hugo Brems**
Altijd weer vogels die nesten beginnen
10. **Arie Jan Gelderblom & Anne Marie Musschoot**
Ongeziene blikken

1

2

3

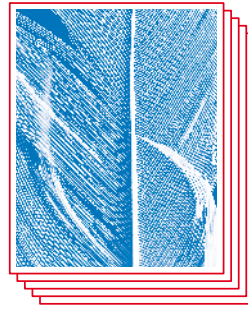
4

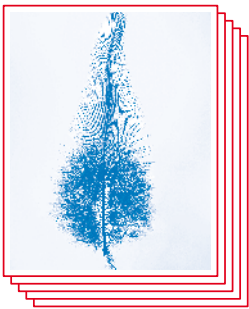
5

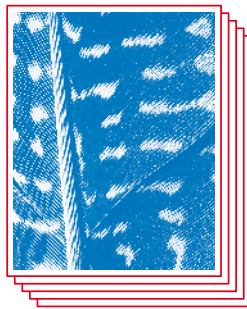
6

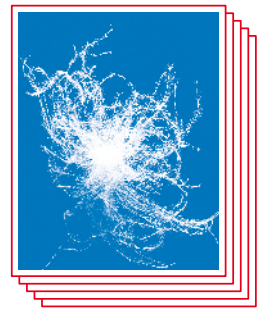
7

8

9

10

*In geen enkel deel
wordt de grens die
Nederland van België
scheidt echt genegeerd.
Integendeel: die grens
bleek meer dan eens
een struikelsteen*

voor de muzen, waarin Karel Porteman en Mieke Smits-Veldt de periode 1560-1700 behandelen, zijn de hoofdstukken regionaal opgedeeld. Het tweede deel van het boek kent bijvoorbeeld twee grote hoofdstukken: ‘De literatuur in Brabant en Vlaanderen’, oftewel de Nederlanden die onder Spaans bewind waren gebleven; en ‘De literatuur in Holland op eigen wegen’. In *Alles is taal geworden*, het deel over de negentiende eeuw, heeft Willem van den Berg de bijwijlen bijzonder plichtmatige hoofdstukken over de Nederlandse literatuur geschreven, terwijl Piet Couttenier in aparte hoofdstukken een veel levendiger beeld heeft geschetst van de Vlaamse letteren in diezelfde periode. Jacqueline Bel schrijft in de inleiding bij *Bloed en rozen*, over de eerste helft van de twintigste eeuw, dat ze Nederland en Vlaanderen grotendeels apart behandelt en zelfs in *Altijd weer vogels die nesten beginnen* is het Hugo Brems, die in de aanhef van zijn boek manhaftig probeert Louis Paul Boon en Lucebert in één poëtica te proppen, lang niet altijd gelukt om Noord en Zuid samen te behandelen.

ASYMMETRISCHE NATIEVORMING

Hoewel de verhalen over Noord en Zuid elkaar soms bijna de tent uit vechten, delen ze telkens een boekband. Met één sprekende uitzondering. In het ‘Woord vooraf van de hoofdredactie’ bij *Worm en donder* (2013) van Inger Leemans en Gert-Jan Johannes moesten Gelderblom en Musschoot meedelen dat in de voorbereiding van de geschiedenis van de achttiende eeuw was gebleken dat de verhalen over Noord en Zuid niet in één boek te vertellen waren. Opmerkelijk genoeg weten zij dit aan “de grote divergentie tussen Noord en Zuid in kwaliteit en kwantiteit van voorstudies”. De studie naar de letteren in de Zuidelijke Nederlanden had het dus laten afweten en die achterstand kon in het bestek van de opdracht van Leemans en Johannes niet worden ingehaald.

Bij het verschijnen van *De weg naar het binnenland* (2016) klonk een heel ander verhaal. Verschaffel noemde zijn boek over de Vlaamse literatuur van die periode “een geschiedenis zonder voorwerp”. Er was in Vlaanderen in de achttiende eeuw

samengaat met de erkenning van het feit dat het taalgebied grosso modo is opgedeeld in twee staatkundige entiteiten. Of anders geformuleerd: de geschiedenis van de unitaire literatuur lijkt alleen te kunnen bestaan als de staatsgrenzen worden vervangen door de grenzen van de literatuur.

Deze opvatting is lang niet zo radicaal doorgevoerd als ze in *Ongeziene blikken* is geformuleerd. In geen enkel deel wordt de grens die Nederland van België scheidt echt genegeerd. Integendeel: die grens bleek meer dan eens een struikelsteen te zijn. Al in het deel *Een nieuw vaderland*

simpelweg niet zo heel veel literatuur geschreven. Wat er aan literatuur was, was vaak niet in het Nederlands gesteld, of zouden we nu slechts met veel moeite tot de literatuur willen rekenen. Reden? “De context en voorwaarden voor de beoefening van de Nederlandstalige letterkunde waren heel anders.” Hier wreekte zich dus wel degelijk de staatsgrens.

Worm en donder en *De weg naar het binnenland* zijn beiden overigens bijzonder rijke studies, die inderdaad moeilijk in één boek voor te stellen zijn. Het is echter opmerkelijk dat Gelderblom en Musschoot ook in *Ongeziene blikken* volhouden dat het hier om een uitzondering gaat. De vooropgestelde “historische eenheid van het Nederlandse taalgebied in Europa” die zij in de overige tijdperken ontwaren, is nooit onderwerp van discussie of reflectie. En dat is niet alleen jammer, het vormt ook het grootste manco van de reeks. Het voornemen van de redactie om zich zo weinig mogelijk aan te trekken van de staatsgrens tussen Nederland en België heeft namelijk meer dan eens een vertekend effect. Het grensoverschrijdende perspectief impliceert dat er in dit verhaal één constant gegeven is, namelijk de literatuur zelf. De literatuur is in zekere zin “het nieuwe vaderland” waar Porteman en Smits-Veldt in hun titel naar verwijzen. Omdat de literatuur zelf de ruimte is waarin de geschiedenis ervan zich moet afspelen, wordt het voor sommige geschiedschrijvers zeer lastig om dit centrale fenomeen verder te differentiëren. Dit terwijl het complexe begrip literatuur op verschillende momenten in de geschiedenis in Noord en Zuid heel andere functies vervulde. Verschaffel legt dit heel duidelijk uit in zijn deel over de Zuidelijke achttiende eeuw, maar juist in perioden waarin de literatuur van Noord en Zuid veel dichter bij elkaar lijken te liggen en zelfs voortdurend toenadering tot elkaar zoeken, kunnen de verschillen in interpretatie van wat men precies verstaat onder literatuur, grote invloed hebben op het begrip van teksten en oeuvres. En dat heeft alles te maken met de asymmetrische processen van natiewording in Noord en Zuid.

Neem het geval Willem Elsschot. In *Bloed en rozen* laat Jacqueline Bel Elsschot functioneren in een bij uitstek “transnationaal” systeem. Om het populair samen te vatten: zonder de steun van enkele Nederlandse critici had Elsschot nooit de status verkregen die hij vandaag heeft. Het waren met name Menno ter Braak en Jan Greshoff die in de jaren dertig de tot dan toe nog redelijk onbekende Elsschot uit de obscuriteit haalden en hem als een literaire gigant introduceerden bij een breed publiek. Dat klopt. Elsschot is misschien wel het ultieme voorbeeld van een auteur die kon floreren dankzij de gedeelde literaire ruimte en is als zodanig een uithangbord voor de geïntegreerde aanpak. Wat op deze manier echter onbesproken blijft, is dat de herlancering

Het complexe begrip literatuur vervulde op verschillende momenten in de geschiedenis in Noord en Zuid heel andere functies

van Elsschot als een van de tenoren van de Nederlandse letteren alleen kon plaatsvinden nadat hij expliciet was ontvlaamst door Greshoff en Ter Braak. Nadat Ter Braak Elsschot al eens het onderhandse compliment had gegeven “bijna behoorlijk Nederlands” te schrijven, “ik bedoel Noord-Nederlands, zonder fouten”, oordeelde Greshoff dat Elsschot “de enige Zuid-Nederlandse romanschrijver van diepe en algemene betekenis” was, omdat hij “ontgroeid” zou zijn “aan het typisch-Vlaamse, aan die te beperkte gewestelijke geest van vrijwel al zijn tijdgenoten en voorgangers”. Grensoverschrijdende literatuur was volgens Greshoff en Ter Braak dus vooral niet-Vlaamse literatuur, oftewel Nederlandse literatuur. Dat betekende met name voor *Lijmen* dat dit boek ook van zijn Vlaamse inhoud moest worden ontdaan. Vlak na het verschijnen in 1924 was er in Vlaanderen namelijk hier en daar nog wel een recensent geweest die in *Lijmen* een slimme literaire verwerking had gezien van de complexe ideologische situatie in het naoorlogse België. Na de interventie van Greshoff en Ter Braak bleef er nog slechts een universele lectuur over – de mens die een wolf is voor zijn medemens. Dat kan ook slechts het lot van dit boek zijn in de *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*. Zélf in een deel als *Bloed en rozen*, waarin vanwege de zeer verschillende manieren waarop Nederland en België de Eerste Wereldoorlog hebben beleefd, relatief veel aandacht is voor politieke verschillen. Het kennelijke streven om teksten wanneer het ook maar even mogelijk lijkt in een universele literaire ruimte te plaatsen, heeft ook hier bij momenten een averechts effect. De bedoeling van deze aanpak is uiteraard dat de tekst zelf centraal komt te staan (en niet de context waarin de tekst verscheen), maar door belangrijke referenties onbesproken te laten, boeten die teksten juist aan betekenis in.

Het is opmerkelijk dat in de delen over de historische letterkunde veelvuldig en op een vanzelfsprekende manier wordt nagedacht over de betekenis van het woord literatuur in de besproken periode, terwijl de auteurs van de delen over de moderne letteren automatisch – en zonder dit ooit te verantwoorden – neigen naar wat Hugo Brems bij herhaling de “literatuur in engere zin” noemt. Literatuur dus die inderdaad geacht wordt zich niet te veel van staatsgrenzen aan te trekken. Dat is op zich natuurlijk een valabele literatuuropvatting. Het is echter de vraag of die opvatting de drijvende kracht moet zijn in een geschiedenis. In Brems’ *Altijd weer vogels die nesten beginnen* leidt zij herhaaldelijk tot hinderlijke reducties. Over *De verwondering* van Hugo Claus schrijft Brems bijvoorbeeld: “De gecompliceerde vertelstructuur van *De verwondering* laat vooral het verlies van de identiteit van het subject zien en de vergeefsheid van de pogingen om via de taal die identiteit te creëren.” Dit is een wel heel steriele typering van een roman waarin het wemelt van collaborateurs, Vlaams-nationalisten en Groot-Nederlanders, en waarin Claus toch “vooral” een doorgedreven confrontatie heeft willen aangaan met de collaboratie in de Tweede Wereldoorlog en de weerbarstige uitlopers daarvan. De hoofdpersoon van de roman belandt zonder twijfel in een identiteitscrisis, maar waarom die identiteit niet benoemd, of in ieder geval in de geschiedenis aangewezen mag worden, ontgaat me ten enenmale.

EEN LITERAIRE GESCHIEDENIS

Deze bedenking bij de *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* is – hoewel fundamenteel – uiteraard geen afservering van het project als zodanig. De delen zijn elk afzonderlijk op zijn minst degelijke overzichten van de tijdperken die erin worden besproken. De boeken van Van Oostrom en Pleij zijn zelfs breed toegankelijke verhalen waar iedereen plezier aan kan beleven. De delen over de achttiende eeuw – Noord én Zuid – zijn voor mij persoonlijk eyeopeners geweest.

Mijn principiële bedenking bij sommige van de uitgangspunten van de reeks wijst echter op een groot onevenwicht in de reeks. Zo vrank en vrij als de eerste delen de literaire wereld van lang vervlogen tijden oproepen mét alle lokale, gewestelijke en – waar van toepassing – nationale verschillen, zo krampachtig wordt er in de latere delen omgesprongen met de grens die Nederland en België van elkaar scheidt, zozeer zelfs dat die grens bij momenten haast een wegversperring wordt. Dat is een verbijsterende vaststelling bij een *geschiedenis*, die weliswaar de literatuur als onderwerp heeft, maar daarom nog niet het recht heeft in naam van die literatuur de meest prominente historische eigenaardigheid van het taalgebied te minimaliseren. Hier lijkt me dan ook de grootste uitdaging te liggen voor een nieuwe generatie neerlandici die het verhaal van de Nederlandstalige letteren wil vertellen: geen geschiedenis van de literatuur te willen schrijven, maar een literaire geschiedenis.

MATTHIJS DE RIDDER

Schrijver, editeur en literair recensent

Op de website van *Ons Erfdeel* vindt u al onze recensies van de afzonderlijke delen van de *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*.

Deze besprekingen zijn integraal online te lezen, zie: www.onserfdeel.be/nl/literatuurgeschiedenis.